

Лідія Сніцарчук

ЛЕГКО ДОЛАЮЧИ «ВАЖКО ПРОХІДНІ ДЖУНГЛІ»:
ДИТЯЧА КНИГА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Цьогоріч побачила світ монографія Емілії Огар «Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)», присвячена унікальному літературно-видавничому феномену, потужному інструменту виховання і соціалізації юної генерації — дитячій книзі. Якісні книжки збуджують і розвивають уяву дитини, виховують потребу в пізнанні, виформовують її емоційну сферу, почуття, зокрема такі важливі для гармонійного розвитку людини, як здатність вражатися і співчувати. Вони допомагають дитині в опануванні навичок мови і мовлення, прилучають її до культури читання, посвячують у культуру книжкову.

Українська книгознавча наука, незважаючи на майже столітнє існування, дослідженнями феномену дитячої літератури і книги практично не займалася. Процес його теоретичного осмислення, розпочатий видатними вченими, просвітянами, педагогами наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. (І. Франко, Б. Грінченко, К. Малицька, С. Русова, С. Сірополко та ін.), у 1930-х рр. гвалтовно перервався, і серйозний науковий аналіз на тривалий час фактично було підмінено політикою та ідеологічно наснаженою дидактикою. Факти української дитячої літератури неоднаково регулярно, наполегливо, а головне — глибоко розглядали переважно у двох площинах — психолого-педагогічній (як знаряддя всебічного виховання та розвитку дитини, а також як матеріал словесної програмної освіти у школі) та літературознавчій (здебільшого як фрагмент історії загального літературного процесу).

Із здобуттям Україною незалежності перед українською дитячою книгою та цариною її наукового вивчення відкрилися нові можливості. Зрозуміло, що для усвідомлення своєї нової сутності, для самоідентифікації у нових соціально-економічних й культурних обставинах «перехідної доби», як точно означила цей період авторка монографії, зрештою, для нагромадження достатнього корпусу літературно-видавничих фактів потрібен був час. Разом зі своїм об'єктом «визрівало» його дослідження, що сьогодні оформилося у ґрунтовну наукову працю, в якій з опертям на значну джерель-

ну базу (відповідні теоретичні праці, офіційна статистична і бібліографічна інформація, вивчення реальних видавничих проєктів тощо) висвітлено основні кількісні та якісні тенденції у формуванні репертуару української дитячої книги 1991—2009 рр., системно і всебічно проаналізовано функціонально-комунікативну природу цього, як виявляється, складного літературно-видавничого явища. Не випадково дитячу книгу досвідчені її дослідники порівнюють із «важко прохідними (заплутаними) джунглями».

Завдяки обраній соціокомунікативній (системній за своєю природою) стратегії аналізу дитяча книга вперше в українському науковому дискурсі постає як духовна і водночас уречевлена субстанція, як об'єкт ринку і як чинник творення нової субкультури дитинства. Уведенням дитячої книги до проблематики сучасної науки про книгу, ширше — метатеорії соціальної комунікації, послідовним і наполегливим утвердженням її у статусі гідного постійної наукової уваги об'єкта Е. Огар, з одного боку, розбудовує мало розроблену (щодо окресленого об'єкта) наукову дискурсивну практику, а з іншого — розширює відповідно до новітніх тенденцій розвитку дитячих студій у світовій науці фокус бачення проблематики дитячої книги — до міждисциплінарного.

Безперечна новизна наукової праці Е. Огар полягає у теоретичному обґрунтуванні тези про «дитиноцентричну» природу дитячого видання: артефактом дитячої субкультури твір робить його видавнича форма. «Дитиноцентричність» є головним видавничим критерієм, наголошує авторка, у креативно-адаптаційних, типографічних, художньо-графічних, поліграфічних, маркетингово-промоційних процесах. Ґрунтовно описуючи можливі конфігурації дитячої книги як комунікативного акту, Е. Огар доводить, що твір з нечіткою адресністю або двоадресатний твір, пройшовши через редакційно-видавничі процедури, набуває чітких типологічних ознак, вписується у відповідну нішу.

Важливим результатом глибокого різноаспектного аналізу досліджуваного явища стали термінотворчі й терміноупорядкувальні пропозиції дослідниці — особливо слушні (потрібні) в умовах нестабільності й неунормованості відповідної терміносистеми. У підрозділі, присвяченому цьому аспекту дослідження, з'ясовуються й

уточнюються семантика і терміноформа майже 20 ключових термінів, встановлюються чіткі межі у використанні дублетних форм — дитяча література, дитяча книга, книжка, видання для дітей, медіа тощо. Спроба упорядкування наявних терміноформ, а головне — їхня модернізація у зв'язку з новими знаннями про предмет сприятимуть подальшій розбудові метамови українського наукового дискурсу навколо дитячого видання.

У першому розділі монографії авторка окреслює межі українського дискурсу, який формувався навкіл дитячої книги упродовж усього ХХ ст. — на початку ХХІ ст., аналізує його тональність, характер розвитку в різні історичні періоди, характеризує основні комунікативні та семантичні аспекти. Детальний аналіз української історії науково-суспільних рефлексій щодо дитячої книги як літературно-видавничого феномену дав можливість Е. Огар виявити генеральний напрям розвитку наукової парадигми — від вузької дидактики до широкого культурологічного розуміння об'єкта, показати його специфіку на різних етапах (соціальна вульгаризація 1920—1930-х рр., контраверсійність радянського дискурсу, «первинне накопичення капіталу» в перше двадцятиліття незалежної України, переосмислення світового досвіду тощо).

У другому розділі монографії дослідниця послідовно розкриває складність морфології дитячої книги, що втілюється як у її комунікативній інваріантності, так і в синтетичній семіотичній (знаково-структурній) природі, адже дитяче видання уособлює специфічний приклад повідомлення, в якому словесне повідомлення нерозривно пов'язується з образотворчим. У такому системному баченні природи дитячої книги Е. Огар вбачає запоруку ефективності усіх процесів, пов'язаних із її творенням (написанням, ілюструванням), редакторською підготовкою, поліграфічним утіленням, просуванням серед різних груп адресатів. Цінною в аналізі дитячої книги видається і запропонована культурологічна перспектива, бо дає можливість трактувати книгу як витвір матеріальної, технічної і духовної культури, детермінований, з одного боку, писемними матеріалами, інструментами, друкарськими, оздоблювальними і палітурними технологіями конкретної епохи і середовища, з іншого — характером суспільної затребуваності, а також як інструмент фіксації текстів й інструмент комунікації. Новаторським є підхід, згідно з яким в

одну взаємозалежну систему ув'язуються ключові поняття комунікативної ефективності та культури дитячої книги, виробляється комплексний критерій квалілогічної її оцінки під час підготовки і видання. Важко не погодитися із твердженням, що «запорукою функціонально-комунікативної ефективності дитячої книги є гармонійний скоординований взаємозв'язок між її внутрішніми й зовнішніми структурними компонентами, висока культура видання».

Третій розділ монографії присвячений теоретичним і практичним аспектам проблеми типологізації творів і видань дитячої літератури. Мету відповідних типологізаційних операцій Е. Огар вбачає не лише в тому, щоб упорядкувати досліджувану множинність об'єктів у систему — типологію (систематизовану класифікацію за типовими ідеалізованими ознаками), а й відобразити, пояснити структуру системи, виявити закономірності її розвитку, прогнозуючи існування та появу не відомих ще об'єктів. Будуючи типологічну модель сучасної дитячої книги, авторка опирається на історичний досвід, але головно — на сучасні теоретичні напрацювання у ділянці типологізації дитячої книги переважно зарубіжних науковців, близьких до нас книгознавчими традиціями та орієнтованих на найближчий до нас — як у ретроспективній, так і синхронній площині — літературний і видавничий досвід. Важливо, що наявні теоретичні проєкції коригуються дослідницею з урахуванням українського — реального — видавничого досвіду. Адже, як відомо, емпірика часто вносить посутні корекції у відповідні теоретичні конструкти, робить їх вагомо дієвішими.

Структура репертуару української дитячої книги перехідної доби вповні постає у четвертому розділі монографії. На основі кількісної та якісної оцінки сформованого упродовж 1991—2009 рр. масиву дитячих видань, зафіксованого у національній бібліографії, Е. Огар виокремлює провідні тенденції розвитку дитячої книги часів незалежності, унаочнює найвиразніші явища за допомогою табличного і діаграмного матеріалу. Проаналізувавши новітню історію формування інфраструктури дитячого книговидання в Україні, авторка оцінює діяльність тих видавництв, що протягом аналізованого періоду засвідчили стабільну позицію на ринку дитячої літератури. Вона характеризує імідж основних суб'єктів формування репертуару дитячої книги останнього двадцятиліття, акцентуючи на тому,

що, на жаль, в українських реаліях кількість випущеної не завжди йде в парі із її якістю. Відтворивши загальну картину, Е. Огар зосереджується на послідовній оцінці найвиразніших видавничих стратегій і літературно-видавничих явищ, що мали місце в репертуарі дитячої книги перехідної доби, зокрема, вона аналізує причини частого видання і перевидання казок, перевидання класики художньої літератури, фольклору, класичних перекладів; розглядає видавничий потенціал книжок-іграшок, практично-розвивальних видань, серіального принципу організації продукуваної продукції тощо. Особливу увагу приділяє «поверненню» творів релігійного характеру, а також творів із виразним релігійно-духовним підтекстом. Описуючи стан сучасної дитячої періодики, авторка ставить за мету не лише показати його типовидову й контентну структуру (саме цим сьогодні здебільшого обмежуються дослідники дитячих пресодруків), вона оцінює якість сучасного дитячого часопису крізь призму його функціональності, а ще — як альтернативний видавничий продукт, адресований дитячій аудиторії. Презентоване у монографії комплексне теоретичне вивчення дитячої книги як функціональної системи, що складається з текстової (словесної і шрифтової) та графічної (іконічної та конструктивної) підсистем, як соціокомунікативної системи, як видавничого репертуару, інтегрованого в реальний часопростір, вважаємо вельми актуальним і своєчасним. Воно сприятиме оптимізації процесів створення дитячих видань, підготовки та розповсюдження у суспільстві з урахуванням реальних потреб дитини, а також підвищенню ефективності популяризації у суспільстві — і серед дітей, і серед батьків — позитивного іміджу Книги і Читання, розв'язанню стратегічних завдань репродукування суспільного інтелектуального та духовного потенціалу.

Активізація наукового дискурсу довкола «дитячої книги» особливої актуальності набуває у контексті дедалі «прохолоднішого» ставлення суспільства — усіх вікових груп — до книги і читання як форми пізнавально-інтелектуальної діяльності та посилення конкуренції з боку аудіовізуальної та — ширше — цифрової комунікації. Для того, щоби сучасна дитина, народжена в епоху новітніх інформаційних технологій, усвідомила, яке багатство містить книжкова культура, яку поживу для розуму і насолоду для душі вона несе у собі, книга повинна поставати перед нею невідпорно привабливою,

озброєною потужним арсеналом засобів зацікавлення, всебічного впливу та спонуки до читання і, безперечно, сучасною в усіх сенсах. Про це і про те, чому перед суспільством постав вибір між «книжкою» та «мишкою», чому сучасні діти попереду дорослих в опануванні «нет-простору», а головне — чи є у книги, зокрема дитячої, шанс вижити за таких умов, йдеться у післямові з провокативною назвою «Книжка чи «мишка»: реалії цифрової доби». Фінал звучить оптимістично: «Нові цивілізаційні виклики потребують уважного вивчення, зокрема для того, щоб виробляти ефективні стратегії в літературній та книготворчій діяльності, адресованій дітям, шукати можливості співіснування у дитячій субкультурі традиційного видавничого і новітнього цифрового продукту».